

УДК 94(477) «1860/1917»

І. М. Вановська

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КИЇВСЬКОГО КУСТАРНОГО ТОВАРИСТВА У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В статті досліджується створення та діяльність Київського кустарного товариства як важливого фактору, що протягом 1906 – 1917 років в значній мірі визначав шляхи і темпи розвитку кустарних промислів на території Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської та Полтавської губернії. Велика увага приділяється вивченню масштабів, динаміки та регіональних особливостей діяльності Київського кустарного товариства з виявлення і підтримки пунктів кустарного виробництва, розробки зразків виробів у національному українському стилі, постачання кустарів сировиною, організація виставок і збуту кустарних виробів.

Ключові слова: кустар, Київське кустарне товариство, кустарний промисел, народна творчість, українське мистецтво, кітч, кустарно-заохочувальні заходи, традиційна культура українців.

В статье исследуется создание и деятельность Киевского кустарного общества как важного фактора, который на протяжении 1906 - 1917 годов в значительной мере определял пути и темпы развития кустарных промыслов на территории Киевской, Волынской, Подольской, Черниговской и Полтавской губернии. Большое внимание отводится изучению масштабов, динамики и региональных особенностей деятельности Киевского кустарного общества по выявлению и поддержке пунктов кустарного производства, разработки образцов изделий в национальном украинском стиле, снабжение кустарей сырьем, организации выставок и сбыта кустарных изделий.

Ключевые слова: кустарь, Киевское кустарное общество, кустарный промысел, народное творчество, украинское искусство, китч, кустарно-поощрительные мероприятия, традиционная культура украинцев.

The generation and activity of Kiev handicraft society as an important factor that during 1906 – 1917 considerably determined the ways and tempo of handicraft trades development at the territory of Kiev, Volhynia, Podolye, Chernigov and Poltava province are researched in the article. The great attention is given to the analysis of the scale, dynamics and regional peculiarities of Kiev handicraft society activity concerned with showing up and support of the handicraft production centres, design of the goods samples at the national Ukrainian style, provision of handicraftsmen with raw materials, organization of the exhibitions and sale of handicraft goods.

Key words: handicraftsman, Kiev handicraft society, handicraft trade, folk arts, Ukrainian art, kitsch, handicraft and encouraging measure, traditional Ukrainian culture.

Постановка проблеми. Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. кустарні промисли були важливим і необхідним заняттям як для сільського, так й для міського населення України. Повсякденні практичні потреби селян, козаків та міщан зумовили масовий розвиток різноманітних народних промислів, багато з належали до ведучих галузей народного господарства України и задовольняли основні потреби її населення в різноманітних неземлеробських виробках. Основні передумови розвитку і поступового удосконалення кустарного виробництва створювалися загальним прогресом матеріальної та духовної культури українців. Одним з провідних факторів серед тих, які значно впливали на розвиток кустарних промислів у Київській, Волинській, Подільській,

Чернігівській, Полтавській губерніях та в Україні в цілому, була діяльність Київського кустарного товариства. Воно було створене у 1906 р. зусиллями групи ентузіастів на чолі з директором Київського міського художньо-промислового і наукового музею М. Ф. Біляшівським. Протягом 1906 – 1917 років членами Київського кустарного товариства було зроблено дуже багато для підтримки і розвитку народних художніх промислів в Україні, особливо у Київській губернії. Актуальність теми дослідження визначається тим, що дослідження цієї діяльності Київського кустарного товариства, є важливим завданням сучасної історичної науки.

Потреби відродження в Україні традиційних промислів і ремесел, які значною мірою ґрунтуються на художньо-естетичних, формотворчих та образотворчих досягнення

української культури другої половини XIX – початку XX ст. актуалізують проблему фундаментального дослідження історичних витоків українського кустарництва як одного з найбільш знакових сегментів традиційної культури. Саме цьому детальне наукове вивчення історії діяльності Київського кустарного товариства, особливо на нинішньому етапі відродження національної культури постає актуальним завданням української історичної науки.

Аналіз актуальних досліджень. Серед небагатьох публікацій, що стосуються окремих аспектів історії створення та діяльності Київського кустарного товариства в Україні на початку XX ст., слід особливо визначити дослідження таких авторів як С. Глаголь [6], Д.Я. Северюхин, О.Л. Лейкінд [7], Я.О. Тугендхольд [14], Б.М. Біляшівський, Ю.П. Лашук [1] та деяких інших. В їх статтях на тлі узагальнюючого вивчення розвитку українських кустарних промислів досліджувалося багато важливих аспектів діяльності Київського кустарного товариства. Спільною важливою рисою цих робіт є досить об'єктивне дослідження обраної проблеми та досить широка джерельна база. Насиченістю фактичним матеріалом і постановкою проблеми серед робіт попередників вирізняється стаття відомих мистецтвознавців Б.М. Біляшівського та Ю.П. Лашука, яким вдалося значно стимулювати інтерес науковців до проблеми.

В цілому, історіографічний аналіз літератури з теми дослідження дозволяє зробити висновок, що в роботах попередників був зібраний і узагальнений певний фактичний матеріал. Однак дотепер вивчалися лише окремі аспекти проблеми, висвітлені, як правило, попутно при розгляді більш широких тем. Критично проаналізував наукові роботи попередників, автору вдалося виявити ті питання, які поки що залишаються недостатньо вирішеними. Це зумовило авторський інтерес до дослідження історії Київського кустарного товариства та його діяльності в Україні на початку XX ст. Це дослідження ґрунтується на сучасних методологічних підходах та на комплексі різноманітних за походженням джерел.

Мета статті. Мета і основні завдання дослідження визначені з урахуванням актуальності теми та її логічного зв'язку з різними державними програмами і науковими планами. Саме тому в даній статті висувається завдання проаналізувати закономірності створення та розвитку Київського кустарного товариства на тлі історичного розвитку загальноукраїнського та регіонального кустарництва, вивчити склад товариства, дослідити основні етапи та напрямки

діяльності товариства, регіональні особливості організації кустарно заохочувальних заходів, роль і місце кустарництва у традиційній культурі українців. Географічні межі дослідження охоплюють територію Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської та Полтавської губерній, а при необхідності поширюються й на усі дев'ять українських губерній, які входили до складу Російської імперії. Хронологічні межі дослідження охоплюють період початку XX ст., тобто той період в історії України, коли для діяльності Київського кустарного товариства й для розвитку українського кустарництва в цілому існували досить сприятливі передумови й умови.

Виклад основного матеріалу. Величезний вплив на темпи і форми розвитку кустарної промисловості в окремих регіонах України, зокрема в Київській Волинській, Подільській, Чернігівській та Полтавській губерніях, а як наслідок, і в цілому по Україні, справляла діяльність багатьох авторитетних серед місцевого населення діячів з числа дворян-землевласників, купців, промисловців, банкірів, чиновників губернської адміністрації, земської інтелігенції, працівників музеїв, викладачів університетів тощо. Їх об'єднувало прагнення до розширення та поглиблення кустарних промислів у регіоні, для чого багато хто витрачав не лише свою енергію і час, але й досить значні кошти. Серед таких організаційних та фінансових спонсорів розвитку кустарної промисловості у Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській та Полтавській губерніях в джерелах згадуються: директор Київського міського художньо-промислового і наукового музею М. Ф. Біляшівський, Н.М. Давидова, К.В. Бутович, О.П. Косач, княгиня Н.Г. Яшвіль, Ю.Н. Гудемо-Левкович, В.Н. Ханенко, граф. М.Н. де-Бальмен та ін. Саме вони на початку XX ст. першими відкрили в Київській та сусідніх губерніях навчально-виробничі пункти для кустарів. Так, у Київській губернії в с. Вербуванні такий кустарний навчально-виробничий пункт працював під керівництвом Н.М. Давидової, у с. Сунках - під керівництвом княгині Н.Г. Яшвіль, у м. Зозове - під керівництвом Ю.Н. Гудемо-Левкович, у с. Еленовке - під керівництвом В.Н. Ханенко, у Полтавській губернії в с. Линовице - під керівництвом граф. М.Н. де-Бальмен [2, с. 3]

Але одиничних починань у такій великій справі як розвиток українського кустарництва було, звичайно, недостатньо, і в перших діячів швидко зложилася свідомість про необхідності створення більше широкої кустарно заохочувальної організації у вигляді товариства або союзу. Першим заходом ініціаторів майбут-

нього товариства була організація загальноукраїнської виставки народного мистецтва. Весною 1905 року при Київському міському художньо-промисловому і науковому музеї був створений організаційний комітет – «Комісія для влаштування виставки кустарних виробів», головою якої обрано Н.Г. Яшвіль, а секретарем – М.Ф. Біляшівського. Секретар комісії склав програму виставки, в якій вказувалося, що умовою відбору експонатів є рішуче відмежування від кітчю, явищ псевдонародності та міщанства, а також підкреслювалося, що виставка буде «охоплювати лише ті вироби, на яких проявилась художня творчість». У складі комісії були К.В. Бутович, О.П. Косач, Н.Г. Яшвіль, В.М. Ханенко та інші. Для збору експонатів в українські губернії були відряджені Г. Александрович, М. Біляшівський, В. Щербаківський та В. Підгасцький. В результаті активної діяльності комісії для влаштування виставки на виставка прикладного мистецтва та кустарних виробів 1906 року було вперше експоновано народне мистецтво майже всіх українських губерній Російської імперії [10, с.21].

Виставка кустарних виробів тривала з 19 лютого до 1 травня 1906 р. Серед експонатів були вироби провідних гончарів, майстрів ткацтва, вишивання, кошикарства тощо з різних українських губерній. Великі срібні медалі були присуджені Полтавському губернському земству за «ткані вироби і килими і сприяння кустарній промисловості», Оленівській навчально-ткацькій майстерні, В. Ханенко, Е.Ф. Вессер за показову таблицю послідовності виконання писанок. Малі срібні медалі отримали гончар з Дибинців К. Масюк, П. Арсень з Іллінців Липовецького повіту за художнє виконання писанок. Цією ж медаллю були нагороджені вишивальниці В. Прозорова з с. Вербівки Чигиринського повіту, М. Сикалова із с. Зозова Липовецького та Н. Тищенко з с. Недри Переяславського. Бронзовими медалями були відзначені М. Каньовська з с. Келеберди Золотоніського повіту. М. Хойнацька із с. Зозова Липовецького та Д. Бондаренко з с. Вербівки Чигиринського за вишивки, Е. Бондарева з с. Клембівки Ямпільського за вишивані і ткані вироби, О. Дем'яненко із с. Сунків Черкаського за гончарні вироби. За кольорові шкіряні вироби отримав медаль Ф. Грабовський з м. Канева, за гончарні вироби О. Ночовник з с. Міських Млинців Зіньківського повіту, І. Коломієць з с. Сокиринців Вінницького повіту «за плетені з рогами вироби», Н. Бублик з с. Ігренья Новомосковського повіту за мальовані скрині, школа в с. Чукові Брацлавського повіту за витканий учнями вовняний килим. Похвальні листки були вручені Ф. Любишу із с.

Станишівки Радомишльського повіту та гончарям Д. Солтису з с. Гнильця і Л. Трідиду з с. Дибинці Київської губернії. Київський міський художньо-промисловий і науковий музей закупив усі ці експонати виставки для новоутвореного етнографічного відділу [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 36; Оп. 1. Спр.1950. Арк. 17]

Загальне визнання українським суспільством виставки кустарних виробів зумовило актуальність створення такого кустарно-заохочувального закладу як Київське кустарне товариство. Його засновниками стали такі громадські діячі, як Н.Г. Яшвіль, О.П. Косач, В.М. Ханенко, С.Г. Філіпсон, К.В. Бутович, К.П. Іванова, Н.М. Давидова, К.М. Давидова, М.Ф. Біляшівський, В.М. Сазонов, Ю.Р. Чернявський, Д.М. Щербаківський, Ф.А. Шутицький, Ю.М. Гудим-Левкович, К.І. де Боккар, Є.М. Щербаківська, К.В. Мощенко, Б.І. Ханенко та ін. Вони розробили Статут Київського кустарного товариства, який було офіційно затверджено 8 серпня 1906 р. У Статуті відзначалось, що «товариство засновується для сприяння розвитку кустарних промислів у губерніях Київській, Волинській, Подільській, Чернігівській, Полтавській та суміжних з ними місцевостях, населених малоруським плем'ям». У Статуті також відзначалось, що для досягнення цієї мети Товариство буде вивчати умови розвитку кустарних промислів в окремих регіонах України та поширювати серед кустарів знання з техніки та технології кустарного виробництва; буде збирати статистичні відомості про українську кустарну промисловість; буде відкривати спеціальні школи, навчальні майстерні, музеї та склади кустарних виробів; буде влаштовувати виставки кустарних виробів; візьме на себе посередництво в придбанні кустарями сирих матеріалів та допоможе кустарям в збуті вироблених творів; буде сприяти виникненню установ дрібного кредиту та отриманню кустарями дешевих кредитів; буде влаштовувати публічні лекції та читання, видати брошури, організувати наукові експедиції для обстеження кустарних промислів в різних регіонах України [1, с. 40]

Офіс Київського кустарного товариства розмістилося в будинку № 6 по вулиці Миколаївській м. Києва. Саме в цьому приміщенні 16 листопада 1906 р. та 8 лютого 1907 р. відбулися перші збори Київського кустарного товариства на яких були обрані керівні органи товариства - Рада та голова товариства. Першою головою Київського кустарного товариства було обрано Н.М. Давидову. Пізніше цю посаду зайняв М.Ф. Суковкін. Товариство фінансувалося за рахунок коштів членських

внесків, державних відрахувань, пожертвувань та допомоги від різних громадських установ і осіб, а також за рахунок прибутків від різноманітної кустарно-заохочувальної діяльності товариства. Дійсні члени Товариства сплачували внесок 10 крб. на рік. Серед них А.В. Прахов, професор Г.Г. Павлуцький, О.П. Косач, О.В. Гудим-Левкович, П.М. Гудим-Левкович, Н.П. Зноско-Боровська, М.М. Кандиба, А.В. Семиградова, М.А. Суковкін, Л.В. Терещенко, Ф.Р. Штейнгель, М.В. Яшвіль. «Довічні члени» одночасно вносили 100 крб. Це Г.М. Глінка, Ю.М. Гудим-Левкович, Н.М. Давидова, К.П. Іванова, П.М. Семенцев, сім'я Терещенків, С.Г. Філіпсон, В.М. Ханенко, Б.І. Ханенко та Н.Г. Яшвіль [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 120; Оп. 1. Спр.2492. Арк. 51, 52]

Багатогранна діяльність Київського кустарного товариства розпочалася вже на початку 1907 року. Звіт Товариства за 1907 рік свідчить, що воно активно сприяло кустарям с. Дибинці та м. Канева в збуті гончарних виробів; допомагало збувати вишивані вироби, що постачали кустарні майстерні Чигиринського монастиря; допомагало збувати кошики Корсунської кустарної школи Канівського повіту та тканин Оленівської кустарної майстерні; допомагало збувати вишивані вироби кустарів з м. Канева, с. Зозова та с. Зозівки Липовецького повіту, с. Вербівки та с. Лебедівки Чигиринського повіту, с. Березняків та с. Курилівки Канівського повіту, с. Сунків, с. Гришівки і с. Самгородка Черкаського повіту; допомагало в збувати дерев'яних виробів, виготовлених кустарями с. Бандурова Чигиринського повіту. До крамниць та складів Київського кустарного товариства постачалися кустарні вироби й з інших українських губерній. Так, Полтавським земством були надіслані домоткані тканини, килими та гончарні вироби, керамічні вироби Миргородської школи ім. М. Гоголя, вишивані вироби кустарів с. Линівці Прилуцького повіту. З Подільської губернії надходили вишивки кустарів с. Клембівки Ямпільського повіту, плетені вироби кустарів с. Дзвоники Вінницького повіту. З Волинської губернії надходили вишивані предмети, виконані кустарями с. Полонного Заставського повіту [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 71, 72]

В звітах Товариства зазначалося, що в окремих українських селах понад 200 селян були постійно заняті кустарним виробництвом, зокрема в с. Зозові, с. Вербівці, с. Сунках та с. Самгородку. Рада Товариства в 1907 році двічі відряджала своїх членів і завідуючого складом до Подільської губернії, де вони встановили безпосередні контакти з кустарними майстрами й налагодили виробництво кошиків, домотканої

тканини, килимів, вишивання срібними нитками. Було зроблено спробу постачання майстрів сировиною та видачі завдатків за замовлені роботи, зокрема, кустарям Балтського повіту для виробництва килимів, гончареві К. Маслоку на вдосконалення горна, різьбярм с. Бондурова на придбання токарних верстатів. За рік через крамниці та склади Київського кустарного товариства було продано кустарного товару на суму 18670 крб. Зразки найкращих робіт зберігались у спеціальному кабінеті при складі, де були забрані кращі на той час твори народного мистецтва, а також їх малюнки та фото. Товариство успішно розвивало кустарний промисел з вишивання бавовняною, вовняною, шовковою та золотою нитками. Так у Київській губернії, де в п'яти селах було зайнято вишивальним промислом 2000 жінок, які заробляли від 3 до 12 крб. на місяць. Їх вироби збувались через кустарний склад Товариства, а також на ринках Москви, С.-Петербурга і навіть за кордоном. Влітку 1907 р. Ю.М. Гудим-Левкович влаштувала в с. Зозові виставку творів майстрів народного мистецтва. З метою розширення збуту та пропагування художньої культури українського народу В.М. Ханенко відкрила спеціальний магазин у Лондоні, де збувалися килими і тканини вироблені в Оленівській кустарній майстерні, а також з інших місцевостей. Ці факти свідчили, як про активність окремих членів Товариства, так й в цілому про ефективність діяльності Київського кустарного товариства [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 72, 43]

З кожним роком діяльність Київського кустарного товариства розширювалась, ставала все більш динамічною. Якщо в 1907 р. воно відкрило власний склад-магазин, 1908 р. – ряд кустарних пунктів, обороти яких склали 21 тис. крб., а 1909 р. – 30 тис. крб. Назріла потреба влаштувати другу кустарну виставку, що й відбулася в Києві від 15 лютого до 15 березня 1909 р. під назвою «Друга південно-руська кустарна виставка». На ній, як дізнаємося з каталогу, ще чіткіше віддавалася перевага творам народних майстрів «з характерним українським стилем». Експертна комісія виставки призначила ряд нагород її експонатам та організаторам. Великі срібні медалі отримали: кустар Ю.М. Гудим-Левкович із с. Зозова за килими і вишивки, кустарі Н.Г. Яшвіль та С.П. Філіпсон із с. Сунків за вишивані вироби, Н.М. Давидова із с. Вербівки Черкаського повіту за вишивки. За ткацькі вироби було нагороджено навчально-ткацьку майстерню В.М. Ханенко з с. Оленівки. За кошикові вироби було нагороджено земську навчальну кошикову майстерню Черкаського

повіту. Малі срібні медалі було вручено кустарю А. Паплинському з м. Києва за виконані ним кобзи (бандури), кошиковим майстерням з м. Києва та м. Корсуня Шевченківського повіту, Чернинській кошиковій майстерні Остерського повіту, кустарю Ю.М. Гудим-Левкович із с. Зозова за вишивані вироби, Кролівецькому кустарному складові Чернігівської губернії за виставлені експонати. За сукню ручної роботи було нагороджено кустаря К.Р. Бітинг з с. Емільчина Новоград-Волинського повіту, за металеві вироби кустаря О.Г. Сластіона з м. Миргорода, за дерев'яні вироби кустаря Ю.Л. Давидову з с. Бандурово Чигиринського повіту. Бронзові медалі на виставці одержали три вишивальниці з с. Клембівки Ямпільського повіту, гончар К. Масюк з с. Дибинців на Київщині за гончарні вироби, килимар І. Тронько з с. Соколівки Ольгопільського повіту за килими. Також були відзначені сунківські меценатки Н.Г. Яшвіль та С.Г. Філіпсон за вишивані і дерев'яні вироби, кустарка М.А. Струменська з с. Клешківців Хотинського повіту Бессарабської губернії за килими та тканини, кустар М. Калинин з с. Щирка Вінницького повіту за рогозні вироби, гончари С. Чирвенко та Ф. Кариков з с. Опішне за гончарні вироби. Нагороду виставки отримала й Глинська навчальна майстерня Роменського повіту за вироби в українському стилі, Ф. Кричевський за кахлі та Г.Г. Павлуцький за малюнки народних типів [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 75, 76]

Із стислих даних тогочасних звітів довідуємося, що в перші три роки існування діяльність Товариства планомірно розширювалась. Було засновано низку нових кустарних пунктів. Зокрема, майстерня в с. Зозові Київської губернії, очолювана Ю.М. Гудим-Левкович, виготовляла вишивані, мережані, ткані предмети, церковний одяг, дерев'яні й бісерні вироби, а також вишивані килими. Ця майстерня мала філії в селах Очеретне, Ротмистрівка, Біла, Камляни Липовецького повіту та в с. Ненадісі Таращанського повіту. У Вербівці Чигиринського повіту під керівництвом Н.М. Давидової створювались вишивані та мережані вироби, а в с. Бондурівці, де справою керували Н.М. та Ю.Л. Давидови, - дерев'яні вироби і ляльки. Це виробництво мало філії в Чигирині, Бірках, Болтищі та Красносілці. У Черкаському повіті було три майстерні: в Сунках, де під керівництвом Н.Г. Яшвіль та С.Г. Філіпсон створювались вишивки, вирізування, мережки та дерев'яні вироби; в с. Береснях під керівництвом Н.П. Зноско-Боровська виготовлялись мережані, вишивані та вирізуванні предмети та в Смілі, де під наглядом Н.В. Донат ство-

рувались вишивки. Вишивані вироби продукувались також у Червоному Бердичівського повіту (керівник В.Н. Терещенко), у Томашівці Уманського повіту (керівник Н.І. Меєндорф) та в Стеблеві. Гончар К. Масюк з с. Дибинців Канівського повіту привозив керамічні вироби.

Постійними поставниками кустарного складу-магазину Київського кустарного товариства поступово стали Корсунська, Черкаська і Київська кошикові школи Київської губернії; Чигиринський жіночий монастир та Київська школа глухонімих, які виготовляли вишивані предмети. Майстерня М. Горват з Хабного постачала сукна, К. Масюк з Дибинців керамічні вироби, з Подільської губернії М.Г. Щербанова – килимові та вишивані вироби. З Богушівки надходили вишивки, з Клембівки полотна з «бамбаку» та вишивані речі. Майстри зі Щитків та Великих Хуторів Вінницького повіту надсилали вироби з рогози, а І. Тронько з Соколівки – килими. З Полтавщини вишивані, ткані та гончарні вироби передавав склад Полтавського губернського земства, Р.Д. Худоминська з Миргорода – вишивані та мережані вироби, з Опішні – кераміку. З Чернігівської губернії постачалися тканини Кролівецького земського складу, а з Волинської – сукно з Емільчина [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 110]

З кожним роком розширювалась виставочна діяльність складу. В 1909 р. він брав участь у виставках у Казані, Берліні, Лейпцигу, Роттердамі. В 1910 р. експонував свої товари на виставках в Умані, Одесі, Софії, Вінниці, Турині, Москві, 1911 р. – Києві. Обороти складу сягнули в 1910 році 46 тис. крб. [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 138]

Діяльність Товариства постійно спрямовувалась керівниками Київського художньо-промислового музею, зокрема його директором М.Ф. Біляшівським та Д.М. Щербаківським, який перебував на посаді охоронця історичного й етнографічного відділів. Віддавали багато сил також інші працівники – А. Вербицький, В. Козловський та Бродовський, які постійно їздили по українських губерніях і вели на місцях відповідну дослідницьку та організаційну роботу. Лише за 1910 р., як довідуємося із звіту, етнографічний відділ поповнився 2154 новими експонатами, загальна кількість їх досягла 3361.

Послідовна, наукова обґрунтована і самовіддана діяльність київських учених, розроблена ними методологія та методика роботи з народними майстрами були прикладом для наслідування для окремих осіб, які також організували кустарні промисли. Наприклад, у Скопці Переяславського повіту в маєтку А.В.

Семигравової 1909 р. був заснований «кустарний показовий осередок», що отримував певні субсидії від земства. Як повідомляла А.В. Семигравова, на 1914 рік тут було 115 вишивальниць, які працювали на її сировині, під її безпосереднім керівництвом, а також 55 ткацьких марниць у спеціально влаштованій майстерні з 15 верстатами та красильнею. Фарбуванням вовни керувала інструкторка-ткаля. В осередку працювала також калькувальниця, яка переводила малюнки на тканину. Ці майстри отримували від А.В. Семигравової зарплату, харчі, житло [13. Оп. 1. Спр.3189. Арк. 1, 2]

Від 1910 р. художнім керівником майстерні стала Є.І. Прибильська, яка прибула сюди після закінчення Київського художнього училища. Проте, не отримавши в училищі знань в галузі народного та декоративного мистецтва, стала ученицею, але на цей раз вже «народної академії». Користуючись, як про це згадувала Г.К. Цибульова, порадами та підтримкою Д.М. Щербаківського і Г.Г. Павлуцького, професійна художниця почала вивчати творчі принципи народного мистецтва та скарбницю січневої художньої культури. Це дозволило їй підвищити художньо-педагогічну культуру, щоб вдало спрямовувати творчість сільської молоді. З числа її учнів вирости такі знаменитості як Г.Ф. Собачко, П.І. Власенко, Н.Е. Вовк та інші. Відзначимо також, що скопинська майстерня була одним із поставників складу Товариства.

Як бачимо, Київське кустарне товариство вело велику, побудовану на наукових засадах, організаційну та дослідницьку роботу. Хто ж керував Товариством після чотирьох років його існування? Із списків дізнаємось, що на 14 травня 1910 р. в складі його ради були: голова М.А. Суковкін, заступник Н.М. Ханенко, П.М. Семенцев, Е.Г. Михайлова, Н.Г. Яшвіль, Ю.М. Гудим-Левкович, С.Г. Філіпсон, Г.І. Глінка, О.І. Левицький. Кандидатами в члени були О.П. Косач та М.Ф. Біляшівський, секретарем – Е.П. Іванова, її помічником – Е.В. Лерхе [13. Оп. 1. Спр.1590. Арк. 43]

Важливим заходом стало розширення в 1910 р. кабінету зразків, який названо «художньо кустарно-промисловим музеєм». У звіті відзначалося, що він поповнився багатьма цінними зразками народної творчості. З них роблять фотознімки, що розсилаються у відповідні кустарні пункти. Отже, робота кустарів набуває планомірної художності. З цією ж метою було збільшено і кількість інструкторів. Двоє з них займалися ткацькою справою, один працював у Кам'янці, другий при повітовому земстві в Києві, один навчав вишивки у Вербівці, Одарич при Хмільнянській школі, Захарченко в

Бородянці. Спеціальність двох останньої не вказана, але є дані про те, що друга займалася ткацтвом. Того ж року при складі було засновано майстерню вишивки, в якій під керівництвом інструктора працювали кустарі з середовища «убогих мешканців Києва» [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 49]

З ініціативи діячів Товариства Київська губерньська управа в 1913 р. створила групу інструкторів кустарної промисловості: по ткацтву Ю.П. Маруніч, випускниця Дігтярівської навчальної майстерні, яка до того працювала в Оленівській ткацькій майстерні В.М. Ханенко; по деревообробному промислу І.Н. Горбунов, випускник середнього механічно-технічного училища в Костромі, по гончарству М.Н. Бибік, який у 1912 р. закінчив Глинську школу інструкторів гончарського виробництва на Полтавщині. Були також інструктори з спеціальностей шевство, обробка шкіри, слюсарсько-ковальська справа [13. Оп. 1. Спр.2724. Арк. 21]

З річного звіту Товариства за 1912 р. довідуємося про дальше зростання його діяльності. Зокрема, в Умані створено його відділ, а кустарний пункт постачання сировини і прийому готової продукції відкрито в Требухові Остерського повіту. Того ж року під керівництвом Н.М. Давидової було засновано оснащену машинами красильню, де фарбували полотно, нитки, сирий шовк. Нею користувалися ткалі Лебедівки, Коханівки та Кам'янська на Чигиринщині. Успішно діяли, постачаючи склад виробами, земська кошикарська школа в Черкасах, майстерня вишивки В.Н. Донат із Сміли. До складу Товариства регулярно надходили килими з Будищ та Чернечного Яру на Полтавщині.

Характерною рисою діяльності Київського кустарного складу було те, що він не обмежувався тереном Київської губернії, а й сприяв збутові виробів з інших губерній. Зокрема, в 1912 р. з Київщини було продано товарів на суму 40832 крб., Подільської – 2000 крб., Волинської – 500 крб., Полтавської – 2000 крб., Чернігівської – 1000 крб. та інших – Московської, Тамбовської, Казанської та Володимирської губерній – на 1000 крб. За видами виробів загальна сума проданих товарів у 1912 р. виглядала так: вишивок на 18183 крб., тканин на 13905 крб., дерев'яних виробів на 1624 крб., інших – на 1507 крб. Загальна сума обороту складала 47332 крб. [10, с. 59].

За цими в цілому відрядними даними стояла напружена робота, спрямована на подолання труднощів, що були зумовлені філантропічним характером діяльності Товариства. Бо ж не

одержання прибутків, а намагання сприяти майстрам народного мистецтва лежали в основі його господарювання. Тому на прийнятті до збуту виробу тут додавалась мінімальна націнка. Це видно хоча б з того, що, продавши в 1912 р. товарів на суму 47 тис. крб., склад отримав чистого прибутку лише 726 крб., чого ледве вистачило на покриття витрат на його утримання [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 49].

Про труднощі Товариства довідуємося з листа заступника голови Товариства Н.М. Давидової до Головного управління землевпорядкування та землеробства від 4 березня 1910 р., яка писала: «Київське кустарне товариство виникло і існує завдяки ініціативі кількох осіб, які вкладають до справи не лише свою особисту ініціативу, але й значну суму грошей для обороту... Основною перепоною в діяльності товариства є нестача коштів. Уже вкладено окремими особами 30000 крб., але без дальшого припливу коштів не можливе розширення виробництва кустарних пунктів». Тому вона просила виділити субсидію на суму 30 тис. крб. а також коштів на оплату інструкторів і утримання штатів. Як дізнаємося з подальшого листування, Головне управління виділило лише 5 тис., решту ж обіцяло додати протягом трьох років [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 49].

Обороти складу Товариства в цілому зросли, що було наслідком вмілого та гнучкого господарювання. В звіті вказується, що однією з передумов успіхів був «принцип переходу від комісійних засад до розрахунку з кустарями за готівку», що практикувалося вже з 1909 року. Зокрема, на 1 січня 1913 р. на складі зберігалось комісійних товарів на 15112 крб., а товарів, придбаних за готівку – на 26584 крб. Крім того, діячі Товариства налагодили збут кустарних виробів через крамниці товариства «Просвіта» в Києві та Петербурзі. Вони зуміли переконати керівництво Київського губернського земства про необхідність видати альбоми, в яких би популяризувалися надбання народного мистецтва Київщини, проте війна 1914 р. перешкодила здійснити цю справу [13. Оп. 1. Спр.2492. Арк. 48].

Перша світова війна різко загальмувала діяльність Київського кустарного товариства, і на кінець 1916 р. воно фактично перестало існувати. Проте велика організаційна робота не пропала марно. Заходами уряду Радянської України на початку 1920-х років майже в усіх осередках виробництво було відновлено, а народні майстри продовжили свою діяльність.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Оцінюючи діяльність Київського кустарного товариства та визначаючи його роль

у культурному розвитку, приходимо до висновку, що за десятирічний період свого існування воно зробило дуже багато для розвитку кустарних промислів в Україні. Цілеспрямована та послідовна діяльність Київського кустарного товариства логічно доповнювала всю ту роботу, яка за цей час була зроблена земствами в українських губерніях. Суть всіх успіхів в діяльності товариства полягала в тому, що не тільки організували майстрів, допомагали їм, а й, що найголовніше, підносили народне мистецтво до рівня головного явища української національної культури. Варто підкреслити сміливість ініціаторів Товариства, які обрали важкий, але вірний шлях кустарно заохочувальної діяльності. Можна захоплюватися талантом, культурою та тонкою науковою інтуїцією М.Ф. Біляшівського, Н.М. Давидової та інших членів товариства, які спрямували свою діяльність на науково обґрунтований шлях. Рушійною силою, наріжним каменем у діяльності Товариства була методологія, розроблена М.Ф. Біляшівським та його молодшим сподвижником Д.М. Щербаківським. Вони правильно вирішували проблему співвідношення і взаємодії професіонального і народного мистецтва, оберігаючи останнє від наслідування зразків, виконаних професіоналами. І хоч діяльність цих людей не завжди була помітна, та накреслені ними завдання і напрямки роботи визначали вирішення багатьох проблемних питань та організаційних заходів.

Цінною рисою керівників Київського кустарного товариства у роботі з народними майстрами було якнайважливіше ставлення до їх творчої індивідуальності, до місцевих художніх традицій, народних творчих методів та принципів. Вони розглядали народні художні промисли як технічну базу і як школу майстерності та розуміли витoki самої художньої творчості. Не менш важливим було старанне оберігання майстрів від впливу міщанських смаків та некваліфікованого втручання, яке могло б порушити світосприймання і образний лад, зруйнувавши принципи їх творчості.

Отже, народне мистецтво України як скарбниця художніх надбань, творчих принципів, етичних і естетичних заповітів народу давно привернуло увагу передових людей та громадських організацій. Зокрема, члени Київського кустарного товариства не шкодуючи сил та коштів зробили значний внесок у підтримку української кустарної промисловості, популяризацію надбань народних майстрів, розцінюючи кустарні промисли як вагому сторінку української національної культури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Біляшівський Б.М., Лашук Ю.П. Київське кустарне товариство/ Б.М Біляшівський, Ю.П.Лашук// Народна творчість та етнографія – 1987 - №4. – С. 39-44.
 2. Годовой отчет Киевского кустарного общества с 1 февраля 1907 г. по 1 февраля 1908 г. – К.: Тип. Товарищества Просвещение, 1908. – 18 с.
 3. Годовой отчет Киевского кустарного общества с 1 февраля 1908 г. по 1 февраля 1909 г. – К.: С.В.Кульженко, 1909. – 23 с.
 4. Годовой отчет Киевского кустарного общества с 1 января 1909 г. по 1 января 1910 г. – К.: Тип. Работник, 1911. – 31 с.
 5. Годовой отчет Киевского кустарного общества с 1 января 1911 г. по 1 января 1912 г. – К.: Тип. Работник, 1912. – 28 с.
 6. Глаголь С. Выставка Современного декоративного искусства/ С.Глаголь// Утро России. – 1915. - 6 ноября.
 7. Золотой век художественных объединений в России и СССР/ Сост.: Д.Я. Северюхин, О.Л. Лейкинд. - СПб.: Тип. Работник, 1992.
 8. Искусство и печатное дело. - 1910. - № 10.
 9. Кустарь. - 1917. - № 2.
 10. Отчет Киевского кустарного общества. – К.: Тип. Работник, 1909. – 89 с.
 11. Отчет Выставки прикладного искусства и кустарных изделий 19 февраля – 1 мая 1906 г. – К.: Тип. Работник, 1909. – 31 с.
 12. Отчет 2-й Южно-Русской кустарной выставки Киевского кустарного общества в 1909 году. Киев, 1909.
 13. Російський державний історичний архів. Ф 395. – Відділ сільської економії та сільськогосподарської статистики
 14. Тугендхольд Я.А. Выставка современного декоративного искусства/ Я.А. Тугендхольд // Русские ведомости. 1915. 15 ноября.
- Устав Киевского кустарного общества. - К.: Тип. Работник, 1906. – 24 с.
-